

Agnieszka Pielą

Uniwersytet Śląski, Katowice, Polska

ORCID 0000-0003-2115-7456

Literatura jako źródło frazeologii. Literaturyzm i jego typy w polszczyźnie

Słowa kluczowe: frazeologia, literaturyzm, leksykografia, motywacja, twórczość literacka**Keywords:** phraseology, literaturism, lexicography, motivation, literary works

Literatura obok Biblii i mitologii stanowi podstawowe i zarazem najstarsze źródło frazeologii. W polskim zasobie frazeologicznym, zresztą nie tylko polskim, występują związki wyrazowe o pisarskiej proveniencji, których korzenie sięgają czasów starożytnych (np. *lwia część* z bajki Ezopa). Co więcej, jest to źródło wciąż żywe i otwarte – za dowód służą nowe jednostki omawianego typu dokumentowane od niedawna w słownikach współczesnej polszczyzny (np. *powszechna niemożność* z powieści *Ferdynand* Witolda Gombrowicza; SFWP, WSP). Jednak konstrukcje słowne wywodzące się z rozmaitych tekstów literackich są najślabiej zbadanym wycinkiem polskiej warstwy frazeologicznej, i to pod względem zarówno teoretycznym, jak i materiałowym. W przeciwieństwie do frazeologizmów o biblijnym oraz mitologicznym rodowodzie, które są dobrze opracowane w polskiej literaturze naukowej¹, związki zaczerpnięte z dzieł pisarskich nie doczekały się dotąd szczegółowych opisów lingwistycznych – nie istnieją większe prace im poświęcone. Wprawdzie niektórzy badacze dotyczą tego tematu, opisując pochodzenie wybranych związków frazeologicznych, ale są to teksty pojedyncze, na dodatek rozproszone po wielu publikacjach. Nic zatem dziwnego,

¹ Por. studia S. Koziary na temat frazeologii biblijnej (2001) oraz badania M. Pudy-Blokesz poświęcone mitologizmom (2014). Oczywiście nie sposób wymienić tu wszystkich opracowań naukowych krakowskich językoznawców – pozostaje mi odesłanie do stosownej literatury przedmiotu. Por. też dostępne publikacje leksykograficzne skupiające połączenia o proveniencji biblijnej – leksykon J. Godynia, *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*; MSB) – i mitologicznej – praca M. Pudy-Blokesz, *Po nitce do kłębka. Mały słownik mitologizmów frazeologicznych języka polskiego*; MSMF).

że interesujące mnie połączenia nie doczekały się dotąd zbiorczego ujęcia w postaci leksykonu, który pozwoliłby ukazać bogactwo i zarazem różnorodność tego typu jednostek w polszczyźnie.

O marginalnym charakterze studiów nad wskazaną klasą frazeologizmów decydują oczywiście różne czynniki. Jest istotne, że autorzy czy redaktorzy słowników ogólnych bądź specjalistycznych (frazeo- i paremiologicznych) współczesnego języka polskiego z reguły nie podają literackiej genezy związków frazeologicznych, zresztą nie są do tego zobligowani. Pewne informacje o pochodzeniu badanych jednostek znaleźć można we wciąż powstającym internetowym *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* pod redakcją Piotra Żmigrodzkiego (2007; WSJP PAN) oraz w zbiorach specjalistycznych, tj. *Słowniku frazeologicznym współczesnej polszczyzny* Stanisława Bąby i Jarosława Liberka (2001, SFWP) i *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego*, wydanym przez Piotra Müldnera-Nieckowskiego we współautorstwie z Łukaszem Müldnerem-Nieckowskim (2022, WSFJP²). Wskazane źródła, rzecz jasna, nie podają etymologii wszystkich frazeologizmów zaczerpniętych z literatury, lecz ograniczają się do wybranych związków, głównie takich, których źródło jest dobrze znane lub których motywację można jeszcze ustalić.

Nie bez znaczenia jest tu również fakt, iż z biegiem czasu pisarska geneza wielu obecnie funkcjonujących połączeń wyrazowych uległa zatarciu, stąd można odnieść mylne wrażenie, że omawiana warstwa frazeologiczna nie jest liczna. Podkreślić należy, że współcześnie, w czasach malejącego czytelnictwa i powstającej przepaści kulturowej między pokoleniami, motywacja omawianych połączeń staje się coraz mniej czytelna dla użytkowników języka polskiego. Wolno przypuszczać, że nosiciele rodzimej mowy potrafią wymienić co najwyżej kilka (może kilkanaście?) jednostek języka, które kojarzą im się z literaturą. Zresztą istnieje „żelazny repertuar” konstrukcji stale przywoływanych w różnych pracach poruszających zagadnienie źródeł frazeologii. Do jednostek najbardziej w obiegu rozpowszechnionych, można rzec – reprezentatywnych dla omawianego fragmentu frazeologii – należą: *dantejskie sceny*, *czekać na Godota*, *lwia część*, *stroić się w cudze piórka*, *trafić pod strzechy*, *walczyć z wiatrakami*, *wiek balzakowski*, *włożyć coś między bajki*. Okazuje się, że ten sam, a nawet uboższy zestaw związków wyrazowych wyświetla się w sieci podczas przeglądania zawartości różnych stron internetowych poświęconych źródłom frazeologizmów. Ów spis najczęściej cytowanych związków można by jeszcze rozszerzyć o frazeologię mitologiczno-literacką – tę poznajemy już na lekcjach języka polskiego podczas szkolnej edukacji. Mowa o upowszechnionych dzięki dziełom Homera (*Iliada*, *Odyseja*) połączeniach: *koń trojański*, *znaleźć się między Scyllą i Charybdą*, *pięta Achilleśa*, *stentorowy głos* czy *syreni śpiew*³.

² Zbiór ten stanowi zaktualizowaną wersję opracowania leksykograficznego *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Wyrażenia, zwroty, frazy* (2004, WSFJP-1) autorstwa P. Müldnera-Nieckowskiego.

³ Konstrukcje wyrazowe znane z przekazu Homera zgromadziła M. Puda-Blokesz w MSMF. W wymienionym źródle mitologizmy upowszechnione przez twórczość pisarską opatrzone zostały podwójnym kwalifikatorem, tj. *mit.* (mitologia) oraz *lit.* (literatura). Zauważyć należy, że

Niepodobna zorientować się w faktycznym udziale literatury w powstawaniu utartych konstrukcji słownych również dlatego, że nie posiadamy właściwie żadnej wiedzy na temat frazeologizmów zaczerpniętych z literatury, którymi na różnych etapach rozwojowych polszczyzny posługiwali się nasi językowi przodkowie. Nie wiadomo, ile z nich utonęło w językowej niepamięci. W zapomnienie odeszły m.in. używane niegdyś jednostki wielowyrazowe, np. *słodki dym ojczyzny* (łac. *dulcis fumus patriae*) – zwrot zaczerpnięty z *Odysei* Homera (NKPP, hasło: *ojczyzna*), *Nalazł kogut/kur perłę, Chodź wrono, jak cię stworzono, Chciały żaby króla, dostały bociana* – pogłos bajek Ezopa (NKPP, hasła: *kogut, żaba, wrona*), *Czosnek ma głowę białą, a ogon zielony* – przysłowie pochodzi z rubasznej fraszki *Do dziewczki* (III, 82) Jana Kochanowskiego (NKPP, hasło: *czosnek*)⁴, *Kiedyś Koziół, idź do chlewa* – połączenie nawiązuje do anegdoty zawartej w *Dworzaniu polskim* Łukasza Górnickiego, podanej za Janem Kochanowskim (NKPP, hasło *koziół*)⁵, *Numa wyszła/poszła za Pompiliusza* – aluzja do powieści o legendarnym królu rzymskim, Numie Pompiliuszu, wydanej przez francuskiego pisarza J.P. Claris de Florianą w 1786 r., przetłumaczonej na język polski przez Stanisława Staszica w 1788 r. (NKPP, hasło: *Numa Pompiliusz*)⁶, czy *Hejże na Soplicę!* ‘nagonka na kogoś’ – zawołanie wywodzące się z epepei narodowej *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza (NKPP, hasło *Soplica*). Trudno zatem się dziwić, że o frazeologii mającej swe źródło w twórczości pisarskiej tak naprawdę wiemy niewiele. Zwłaszcza że panuje przekonanie, iż rola sztuki pisarskiej polega przede wszystkim na ugruntowaniu połączeń już w języku istniejących, w mniejszym zaś stopniu – na kształtowaniu nowych jednostek wielowyrazowych (Lewicki, Pajdzińska, 2001: 324).

Jako autorka publikacji leksykograficznej zatytułowanej *Literatura źródłem związków frazeologicznych. Słownik* mogę zaświadczyć, iż zasób stałych połączeń wyrazowych biorących źródło z literatury jest nie tylko zróżnicowany, lecz także bogaty – zbiór mieści w sumie 142 jednostki frazeologiczne. Podkreślę jednak, że nie jest to opracowanie kompletne pod względem materiałowym, stanowi bowiem autorski wybór form językowych. W tym miejscu zaznaczę, że opisywana przeze mnie klasa związków wyrazowych ma charakter otwarty i możliwy do uzupełnienia. Wspominałam już wyżej, że literatura jest wciąż aktywnym źródłem frazeologii, co potwierdzają jednostki dopiero co rejestrowane w słownikach języka polskiego, np. *być albo nie być* (WSFJP), *czas pogardy* (WSJP PAN, WSFJP).

wśród młodego pokolenia Polek i Polaków znajomość frazeologii zarówno mitologicznej, jak i biblijnej szybko słabnie (Chlebda 2001: 160).

⁴ Porzekadło stanowiące cytat ze znanej fraszki renesansowego poety poświędca S. Ryśiński w pierwszym zbiorze polskich paremii *Przypowieści polskie* (1618) (PPRys: *Centuria Secunda*, w. 53).

⁵ Związek bazuje na grze słów – wyśmiewa ziemianina noszącego nazwisko Koziół. Ponoć ów obszarnik, będąc w mieście, rozpytywał nieznanomych o drogę do gospody, ale gdy wyszła na jaw jego godność, nieuprzejmie skierowano go do obory (PPBys: 74; PPDar: 42–43).

⁶ Związek *Numa wyszła za Pompiliusza* w treści ‘fabuła utworu zakończyła się małżeństwem’ został zarejestrowany w SFWP, ale z kwalifikatorem: *rzadki* (zob. hasła: *Numa, Pompiliusz*).

Zanim przejdę do zdefiniowania tytułowego terminu „literaturyzm”, pokrótce przedstawię zgromadzoną w słowniku mojego autorstwa warstwę materiałową. Na zasób jednostek języka o rodowodzie literackim m.in. składają się:

1. Frazeologizmy zróżnicowane chronologicznie, tj. związki mające długą tradycję w polszczyźnie, odwołujące się do literatury antycznej, np. *człowiek człowiekowi wilkiem* (Plaut), *dziecko szczęścia* (Sofokles), *kura znosząca złote jaj(k)a* (Ezop), *naga prawda* (Horacy), oraz połączenia, którym początek dały dzieła późniejsze, powstałe w różnych epokach literackich, np. dokumentowane we współczesnych słownikach konstrukcje: *rząd dusz* (Adam Mickiewicz), *kafkowska sytuacja* (Franz Kafka), *małe co nieco* (Alan Alexander Milne), a także dotąd niezarejestrowane w leksykonach zautonomizowane jednostki skrzydlate (cytato- i tytułopochodne), np. *trzech budrysów* (Adam Mickiewicz), *jądro ciemności* (Joseph Conrad), *mała apokalipsa* (Tadeusz Konwicki), *straszni mieszczanie* (Julian Tuwim)⁷.
2. Frazeologizmy o ekstensji ponadnarodowej – jednostki wspólne dla wielu europejskich języków i kultur, np. *brzydkie kaczątko* (por. ang. *ugly duckling*, hiszp. *el patito feo*, niem. *hässliches Entlein*, fr. *vilain petit canard*, słow. *škaredé káčatko*, szw. [den] *fula ankungen*, ukr. *зідке каченя*, wł. *anatraccolo brutto*), *czekać na Godota* (ang. *to wait for Godot*, fr. *attendre Godot*, niem. *auf Godot warten*, wł. *aspettare Godot*), *walczyć z wiatrakami* (por. ang. *tilt at the windmills*, fr. *se battre contre des moulins à vent*, hiszp. *luchar contra molinos de vento*, niem. *gegen Windmühle kämpfen / anreiten, einen Kampf gegen Windmühlen führen*, ros. *сражаться с ветряными мельницами*, wł. *lottare coi mulini a vento*) – oraz narodowej, czyli konstrukcje charakterystyczne dla polskiej mowy i kultury, wyrosłe na gruncie rodzimej literatury, np. *chocholi taniec* (Stanisław Wyspiański), *kaczka dziwaczka* (Jan Brzechwa), *moralność Kalego* (Henryk Sienkiewicz), *Mroźek by tego nie wymyślił* (nawiązanie do twórczości Stanisława Mrożka). Dopowiedzieć należy, że szczególnie typ jednostek o ograniczonym do języka ojczystego zasięgu stanowią związki, które wprawdzie wyrosły z literatury obcojęzycznej, ale powstały w wyniku kreatywności przekładowej tłumaczy,

⁷ Już przed laty Wojciech Chlebda ubolewał nad tym, że odznaczające się frazeologicznością skrzydlate słowa nie trafiają do leksykonów, mimo że wiele z nich „wybiło się na niezawisłość”, prowadząc w polskim dyskursie publicznym samodzielne życie. Badacz przez „usamodzielnienie” jednostek skrzydlatych rozumiał fakt, że pojawiają się one w kontekstach wtórnych, tj. „w kontekstach mówienia o materiałach innych niż odnośne dzieło” (2005: 118). Językoznawca pisał, że „Znaczna i znacząca część takich jednostek, których przynależności do kodu polszczyzny nie sposób zanegować, nie ma jednak swego słownikowego poświadczenia. We współczesnych słownikach języka polskiego – i to od Słownika warszawskiego poczynając, na «Słowniku frazeologicznym» Stanisława Skorupki i «Nowej księdze przysłów polskich» pod red. Juliana Krzyżanowskiego kończąc – nie odnajdziemy tak szeroko znanych, utartych i rozpowszechnionych, tak wreszcie istotnych dla sądów i argumentacji w naszym dyskursie powszechnym jednostek, jak np. *być albo nie być*, *globalna wioska*, *banalność zła*, *ucieczka od wolności*, *ocalić od zapomnienia*, *rachunki krzywd*, *chocholi taniec*, *popiół i diament*, *straszni mieszczanie*, *Okopy św. Trójcy*, *Komu bije dzwon?* czy [...] *Król jest nagi*. Zaczęły się one pojawiać dopiero w «Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego» Piotra Müldnera-Nieckowskiego (2003)” (Chlebda 2005: 265).

np. *pogoda dla bogaczy* (polski przekład Tadeusza Dehnela i Witolda Niepokólczyckiego tytułu powieści *Rich Man, Poor Man* autorstwa amerykańskiego prozaika Irwina Shawa), *samotny biały żagiel* (polskie tłumaczenie Małgorzaty Kierczyńskiej tytułu powieści rosyjskiego pisarza Walentina Katajewa *Белеет парус одинокий*), *zew krwi* (tytuł nadany przez tłumaczkę Stanisławę Kuszelewską polskiemu przekładowi powieści amerykańskiego prozaika Jacka Londona *The Call of the Wild*)⁸.

3. Frazeologizmy o różnie odtwarzanej etymologii, np. *łabędzi śpiew, naga prawda*.
4. Frazeologizmy mające „zaciemnioną” pisarską motywację z powodu innego niż literatura źródła ich upowszechnienia i utrwalenia w obiegu komunikacyjnym, por. połączenia kojarzone przez użytkowników polszczyzny z obrazami filmowymi, np. *ostatni Mohikanin czy przeminęło z wiatrem*⁹.
5. Frazeologizmy niemające *stricte* literackich korzeni, ale w jakiś sposób wiążące się z działalnością pisarską. Mowa o związkach, którym początek dały wypowiedzi czy komentarze wielkich pisarzy, np. *bania się z czymś (z kimś) rozbiła* (Adam Mickiewicz), *ruja i porubstwo* (Henryk Sienkiewicz), *ukąszenie heglowskie* (Czesław Miłosz), oraz neosemantyzmach frazeologicznych, czyli jednostkach w języku funkcjonujących, którym twórcy nadali nowy metaforyczny sens, np. *arka przymierza* (Adam Mickiewicz), *pleść koszałki-opałki* (Franciszek Zabłocki).
6. Frazeologizmy, które w istocie nie wywodzą się z utworów pisarskich, lecz odbiorcy przypisują im literacką genezę, np. *chłopiec do bicia* (spopularyzowane przez Marka Twaina), *ogniem i mieczem* (spopularyzowane przez Henryka Sienkiewicza), *Wolność Tomku w swoim domku* (spopularyzowane przez Aleksandra Fredrę) czy *Wszystko dobre, co się dobrze kończy* (spopularyzowane przez Williama Szekspira).

Zauważyć należy, że w polskiej literaturze językoznawczej brakuje odrębnej nazwy utrwalonych konstrukcji słownych o rodowodzie literackim. W odniesieniu do tego typu jednostek języka stosuje się wyłącznie określenia omowne, np. frazeologizmy pochodzące/zaczerpnięte z (arcydzieł) literatury, związki wyrazowe mające źródło w twórczości literackiej bądź połączenia o proveniencji literackiej. Dlatego autorka opracowania *Literatura źródłem związków frazeologicznych. Słownik* tego typu związki nazywa „literaturyzmami”, analogicznie do stosowanych już od wielu lat w rodzimej lingwistyce, zatem dobrze zakorzenionych, terminów „biblizm” i „mitologizm”¹⁰.

⁸ Ustalając genezę tego typu jednostek, jak pisał W. Chlebda, istotne jest rozróżnienie pojęć „autor faktyczny” i „autor właściwy” (2005: 118–119, 164–168). Za autorów faktycznych (bezpośrednich) wymienionych związków wyrazowych należy uznać ich translatorów, a nie twórców utworów literackich, czyli autorów właściwych.

⁹ Podział na płaszczyznę upowszechnienia i płaszczyznę źródłową zaproponował S. Kozłowska (2005: 40, 46–47).

¹⁰ Termin „biblizm” występuje w uzupełnionym trzecim wydaniu EJP z 1999 r., odnotował go także WSJP PAN. Natomiast mitologizmu, o ile mi wiadomo, kompendia wiedzy o języku polskim nie rejestrują, ale jego status terminologiczny potwierdzają liczne artykuły poświęcone frazeologii mitologicznej (na temat rozumienia terminu „mitologizm” zob. Puda-Blokesz 2014; 2021: 150–152, zob. też bibliografię zawartą w książce i artykule).

W podstawie słowotwórczej leksemu *literaturyzm* stoi rzeczownik *literatura*, sufix zaś *-izm// -yzm*, podobnie jak w derywatach: *bibliizm*, *mitologizm*, wskazuje jednostkę językową, tj. wyraz oraz utrwalony związek wyrazowy. Zatem podstawowa i zarazem najbardziej ogólna definicja tego terminu brzmi następująco: 'jednostka języka wywodząca się z tekstów literackich', por. pojedyncze leksemy, czyli *literaturyzmy leksykalne*, np. *dulszczyzna* 'obłuda drobnomieszczańska, zakłamaną moralność; kołtuneria' (*Dulska*, nazwisko bohaterki komedii Gabrieli Zapolskiej), *dulcynea* 'ukochana, dama serca' (*Dulcinea z Toboso*, imię ukochanej Don Kichota z powieści Miguela de Cervantesa) (USJP), *dyzma* 'człowiek bez wykształcenia, któremu przypadek i zbieg okoliczności otwiera drogę do wysokich urzędów państwowych' (*Dyzma*, nazwisko tytułowego bohatera książki Tadeusza Dołęgi-Mostowicza) (SE), *hamletyzm* 'postawa życiowa odznaczająca się niezdecydowaniem, ustawicznym wahaniem, rozterkami, niezdolnością do podejmowania decyzji i wprowadzania ich w czyn' (*Hamlet*, bohater tragedii Williama Szekspira) (USJP, SE), *harpagon* 'wielki skąpiec; sknera, chciwiec' (*Harpagon*, imię głównego bohatera komedii Moliera *Skąpiec*) (USJP, SE), *judym* 'szlachetny, ofiarny, bezinteresowny społecznik' (od nazwiska głównego bohatera powieści *Ludzie bezdomni* Stefana Żeromskiego) (SE), *quasimodo* 'człowiek wyjątkowo brzydki, uosobienie fizycznej szpetoty' (*Quasimodo*, postać z powieści Wiktora Hugo *Katedra Marii Panny w Paryżu*) (USJP), *robinsonada* 'podróż przedsięwzięta w poszukiwaniu przygód', 'życie w warunkach prymitywnych, trudnych, pełne przygód', 'opowieść o takiej podróży, takim życiu' (*Robinson*, bohater powieści Daniela Defoe *Przygody Robinsona Crusoe*) (USJP, SE), oraz stałe połączenia wyrazowe, czyli *literaturyzmy frazeologiczne*, por. przywoływane już w niniejszym tekście konstrukcje słowne oraz jednostki jeszcze niecytowane, np. *obraz nędzy i rozpaczy* 'o kimś, o czymś będącym w bardzo złym, oplakany stan; ktoś wzbudzający współczucie; coś mocno zniszczone' (z wiersza dla dzieci pt. *Bezimienny* Stanisława Jachowicza), *pies ogrodnika* 'o kimś, kto nie pozwala innym z czegoś korzystać, mimo że sam tego nie używa' (z bajki Ezopa *Pies w oborze*, do której nawiązuje komedia hiszpańskiego pisarza Lope de Vegi *Pies ogrodnika*, w oryginale *El perro del hortelano*), *pleść banialuki* 'mówić niedorzeczności, powtarzać głupoty, wygadywać nonsensy; zmyślać' (Banialuka – imię bohaterki romansu wierszowanego pt. *Historia ucieszna o zacnej królownie Banialuce ze wschodniej krainy cudownej urody* Hieronima Morsztyna), *smuga cienia* 'osiągnąć wiek dojrzały, znaleźć się w drugiej połowie życia; dojrzałość życiowa' (od tytułu powieści Josepha Conrada (Józefa Konrada Korzeniowskiego), brzmiącego w oryginale *The Shadow Line. A Confession*) (definicje za: SLF)¹¹.

Z uwagi na interesujący mnie materiał frazeologiczny uściślenia wymaga sformułowanie *literaturyzm frazeologiczny*. Już teraz nadmienię, że wobec niego przyjąłam możliwie szerokie rozumienie, co podyktowane zostało specyfiką badanych związków wyrazowych. Pokazałam wyżej, że klasa charakteryzowanych związków pod wieloma względami jest heterogeniczna. U jej zróżnicowanego charakteru leży również rodzaj twórczości piśmienniczej, z której początek wzięły przedstawiane konstrukcje

¹¹ Zob. materiał leksykalno-frazeologiczny zawarty w pracach B. Dereń (2005) i M. Rutkowskiego (2007).

(np. utwory epickie, liryczne). Sam zresztą leksem *literatura* ma szeroki zakres znaczeniowy. Zwykle jest on używany w treści 'twórczość artystyczna, obejmująca poezję, prozę i dramat', a więc jako synonim wyrażenia *literatura piękna*, tymczasem jego wartość semantyczna mieści się również w formule 'ogół dzieł pisanych, należących do kultury danego narodu, danej epoki; piśmiennictwo' (USJP). Jak wynika z obserwacji zgromadzonego na potrzeby opracowania *Literatura źródłem związków frazeologicznych*. Słownik materiału frazeologicznego, najliczniejszą grupę wśród badanych literaturyzmów stanowią związki wywodzące się z piśmiennictwa artystycznego. Ponadto przejawem różnorodności omawianej warstwy słownikowej są konstrukcje nie pochodzące wprost z literatury, ale w jakiś sposób z działalnością pisarską powiązane (zob. przykłady wymienione w punktach 5 i 6).

Wobec powyższego autorka przyjmuje następującą definicję „literaturyzmu frazeologicznego”: związek wyrazowy wyrastający bezpośrednio z dzieła literackiego (najczęściej o charakterze artystycznym) lub nawiązujący do jego treści, funkcjonujący poza swoim źródłem w utrwalonej postaci formalnej i semantyce. Za literaturyzmy frazeologiczne uznaje się także konstrukcje słowne luźniej powiązane z pisarstwem, np. połączenia występujące w znaczeniu wtórnym, zrodzonym pod wpływem inwencji twórczej pisarza lub zaczerpnięte z samych wypowiedzi ludzi pióra czy jednostki z literaturą kojarzone, przez dany utwór w społeczeństwie upowszechnione.

Kończąc, poruszę jeszcze kwestię funkcjonujących w literaturze językoznawczej terminów „eponim” oraz „frazeologizm eponimiczny”, używanych na określenie charakteryzowanych w artykule jednostek języka¹². To oczywiste, że nie każdy eponim, czyli, ogólnie mówiąc, wyraz utworzony od imienia albo nazwiska osoby prawdziwej lub fikcyjnej, jest literaturyzmem leksykalnym, np. *bardotka* (od nazwiska francuskiej aktorki i modelki Brigitte Bardot), *fleczer* (od nazwiska amerykańskiego dietetyka Horacego Fletchera), *żyletka* (od nazwiska wynalazcy żyłek Kinga Campa Gillette'a) (SE). I analogicznie – nie każdy frazeologizm eponimiczny, czyli, nie wnikając w szczegóły, związek wyrazowy z komponentem będącym nazwą własną lub jej derywatem słowotwórczym, jest literaturyzmem frazeologicznym, np. *jajko Kolumba* (od nazwiska podróżnika Krzysztofa Kolumba), *od Adama i Ewy* (od symbolicznych imion pierwszych rodziców), *uśmiech Mony Lizy / uśmiech Giocondy* (od imienia i nazwiska Lisy Gherardini del Giocondo namalowanej przez Leonarda da Vinci) (SEF)¹³. Co istotne, frazeologizm eponimiczny nie obejmuje swoim zakresem połączeń pochodzących z literatury, które nie zawierają komponentu proprialnego/odproprialnego, a tych w zgromadzonym przeze mnie materiale słownikowym jest wcale niemało. W związku z tym, co zostało dotychczas powiedziane, słuszne wydaje się wyodrębnienie z pojemnego zbioru jednostek eponimicznych konstrukcji słownych tylko o literackiej proveniencji i stosowanie wobec nich osobnej nomenklatury naukowej.

¹² Niektóre interesujące mnie jednostki leksykalne gromadzą dwie publikacje leksyko-graficzne – mowa o pracach: W. Kopalińskiego *Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych* (SE, 1996) oraz M. Czeszewskiego i K. Foremniak *Ludzie i miejsca w języku. Słownik frazeologizmów eponimicznych* (SFE, 2011).

¹³ Szerzej na temat rozumienia eponimu, też eponimizmu i frazeologizmu eponimicznego, zob. E. Rudnicka (2005: 112–122).

Rozwiązanie skrótów

- EJP – *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, M. Kucała, Wrocław–Warszawa–Kraków 1999.
- MSB – Godyń J., *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, Warszawa 2006.
- MSMF – Puda-Blokesz M., *Po nitce do kłębka. Mały słownik mitologizmów frazeologicznych języka polskiego*, Kraków 2015.
- NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. I–III red. J. Krzyżanowski, t. IV opracował S. Świrko przy współudziale D. Świerczyńskiej i S. Świrko, Warszawa 1969–1978.
- PPBys – Bystroń J., *Przysłowia polskie*, Kraków 1933.
- PPDar – Weryha-Darowski A., *Przysłowia polskie odnoszące się do nazwisk szlacheckich i miejscowości*, Poznań 1874, <https://polona.pl/item-view/7c3c72ff-4260-4365-b336-bd863ca35f5b?page=59> (dostęp: 10.09.2023).
- PPRys – Rysiński S., *Przypowieści polskie (Proverbiorum polonicorum centuria decem et octo)*, Lubcz 1618, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/26159/edition/23658/content> (dostęp: 30.09.2023).
- SE – Kopaliński W., *Słownik eponimów, czyli wyrazów odmiennych*, Warszawa 1996.
- SFE – Czeszewski M., Foremniak K., *Ludzie i miejsca w języku. Słownik frazeologizmów eponimicznych*, red. M. Bańko, przedmowa R. Sulima, Warszawa 2011.
- SFWP – Bąba S., Liberek J., *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2001.
- SLF – Piela A., *Literatura źródłem związków frazeologicznych. Słownik*, Katowice 2024.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. I–IV, Warszawa 2003.
- WSF – Fliciński P., *Wielki słownik frazeologiczny*, Poznań 2012, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/25561/1/Piotr%20Flici%C5%84ski_Wspolczesny_slownik_frazeologiczny_author%27s%20version.pdf (dostęp: 15.09.2023).
- WSFJP-1 – Müldner-Nieckowski P., *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Wyrażenia, zwroty, frazy*, Warszawa 2004.
- WSFJP – Müldner-Nieckowski P., Müldner-Nieckowski Ł., *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Pomoc dla piszących*, Warszawa 2022.
- WSJP PAN – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, Kraków 2007–, <http://www.wsjp.pl> (dostęp: 30.09.2023).

Bibliografia

- Chlebda W., 2001, *Frazeologia polska minionego wieku*, [w:] *Poliszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa 2001, s. 155–165.
- Chlebda W., 2005, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole.
- Dereń B., 2005, *Pochodne nazw własnych w słowniku i w tekście*, Opole.
- Koziara S., 2001, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków.
- Koziara S., 2005, *Uwagi w sprawie źródeł oraz selekcji zasobu polskich frazeologizmów biblijnych*, „Problemy Frazeologii Europejskiej” VII, s. 39–49.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A., 2001, *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 315–333.

- Puda-Blokesz M., 2014, *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim (na materiale leksykografii XX i XXI wieku)*, Kraków.
- Puda-Blokesz M., 2021, *Mitologizmy frazeologiczne w najnowszych ujęciach lingwistycznych*, [w:] *Język polski – między tradycją a współczesnością. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego*, red. E. Horyń, E. Młynarczyk, P. Żmigrodzki, Kraków, s. 150–161.
- Rudnicka E., 2005, *Z pogranicza leksykologii i onomastyki – przyczynek terminologiczny*, „Prace Filologiczne” L, s. 99–124.
- Rutkowski M., 2007, *Nazwy własne w strukturze metafory i metonimii. Proces deonimizacji*, Olsztyn.

Literature as a source of phraseology. Literaturism and its types in the Polish language

Abstract

The main aim of the article is to direct the reader's attention to the marginal nature of the research in phraseology derived from broadly conceived literary works. Heretofore phraseological combinations drawn from literature have not received comprehensive and in-depth linguistic treatment – there are no major theoretical and material-based works of research devoted to this subject which would enable one to present the richness and the variety of such lexical forms featured in the modern Polish language. Due to the fact that the Polish linguistic literature lacks a separate name of lexical combinations derived from literature, the author introduces the term *literaturism* (a literature-based expression – Polish: *literaturyzm*), by analogy with the terms *bibliizm* and *mitologizm* which have been used in Polish linguistic studies for many years, and she also distinguishes particular types of *literaturisms*, i.e. *phraseological literaturism* (e.g. *czekać na Godota, chocholi taniec, lwia część, rząd dusz, wiek balzakowski*) and *lexical literaturism* (e.g. *dulcynea, dulszczyzna, hamletyzm, judym, quasimodo*).